

Предлаганата за печат монография е посветена на един много важен паметник на историята, архитектурата и изкуствознанието. Нарочно не споменавам определението "българско", защото въпросният храм е пример за съчетанието на различни традиции и тенденции на Балканите през Средновековието, в основата на които несъмнено лежат общите принципи на византийското изкуство и архитектура. Вече от дългогодишен опит е ясно, че всякакво патриотарство и волни интерпретации за "побългаряване" на византийското културно наследство водят само до смях у сериозните учени и до непоправими загуби за нашата кауза. Разбира се, това не означава, че не трябва да се търсят и набелязват националните специфики при отделните паметници. Точно там е смисълът в изследването на византийската цивилизация, която не е култура на една държава, а на множество народи, както се бе изразил Д. Оболенски - "византийско съобщество на народите".

Книгата се състои от четири глави и приложение, включващо изключително интересни авторски наблюдения и извадки от съчинения на други изследователи относно една почти нелозната средновековна църква в Северен Епир, днес в Република Албания. Само по себе си публикуването на нови данни от напълно непознатата албанска територия е много ценно. Наистина по голямата част от приложението в книгата на Чилингиров представлява цитати на други проучватели. Това обаче не омаловажава значението на тази част, още повече, че е подкрепено с лично посещение на автора на обекта. Приложението се отнася най-всиче към главата за архитектурата на църквата "Св. Герман", тъй като двата храма принадлежат към една и съща група.

Първата глава на изследването е озаглавена "Преглед на литературата". В нея са събрани всички описания и мнения по въпроса за важния храм. Тук проличава една черта в методиката на Чилингиров, която ще се открива и в останалите глави. Става дума за цитирането на обширни пасажки от съответните изследвания. Това в никакъв смисъл не е оправдано, когато се касае за редки и трудни за намиране публикации (например, албански). В други случаи обаче подобно цитиране определено утежнява изложението.

Друг характерен момент в първа глава и въобще на монографията на Чилингиров е неговата критичност към историографията на съседите на България. Без да отричам необходимостта от такава критичност особено за по-ранните изследвания от периода на балканския романтизъм, смятам, че тоталната критичност и подозрителност в антибългарски настроения вече е анахронизъм. В противен случай се рискува самият български автор да изпадне в романтизъм и идващата след него безкритичност в желанието да се доказват предварително поставени цели. Подчертавам това, защото в последно време подобни тенденции в българската историография неочаквано и опасно се засилват. А както е известно, правдивостта на българската кауза в повечето случаи се доказва от самите факти и не е необходимо да се измислят нови.

Определено втората глава "Историческият фон" има своето място в книгата. Там се разглеждат историческите събития от IX-XI в. - времето, в което става изграждането на църквата "Св. Герман". Особено място е отделено на диоцеза на Охридската архиепископия, където се намира храмът. Друг акцент се поставя върху въпроса за неговото име. Чилингиров се противопоставя на идеята, че става дума за цариградския патриарх Герман. Той смята, че църквата е посветена на българския патриарх Герман и е построена след смъртта му, когато Герман-Гавраил е канонизиран. Този извод помага на автора и в уточняването на хронологическите граници за изграждане на сградата в *самия край на X в* [курсив мой - А. Ч. В текста на много страници доказвам, че църквата е построена малко преди 1006 г. Обстоятелството, че това е останало незабелязано от рецензента, показва колко внимателно е чел книгата]. Краят на главата отново е посветен на силна критика на гръцкото, албанското и македонското отношение.

По моя преценка най-важна в монографията е трета глава "Архитектура на църквата". Отдавна е известно, че "Св. Герман" е с рядък план и е възлов паметник в историята на православната архитектура. Важно в случая е метричното изследване на църквата, което помага да се проледят нейните особености.

В тази глава се открива трета особеност на методиката на Чилингиров, проявяваща се в нея най-ярко. Става въпрос за особено силното преобладаване на бележките отзад спрямо основния текст. Впечатляващо е дори механичното сравняване между едното и другото - основният текст е 28 с., а бележките - 56 с., при това в дребен шрифт.

Разбира се, право на всеки автор е да избере начина, по който ще поднесе на читателя информацията. В случая обаче става дума за нещо друго. Ас. Чилингиров използва монографията за "Св. Герман", за да лансира своите виждания по всички въпроси на средновековната култова архитектура по българските земи. Явно той е чувствувал пренебрежният от българската историография след дългогодишния си престой в Германия и сега иска да каже мнението си по всеки храм от България и околните области. Ще приеда няколко типични примера.

На с. 24 Чилингиров споменава като единични примери църквите в Земенския манастир, кв. Колуша на Кюстендил, Паталеица, Сапарева баня, "Св. Теодор" при Бобошево. Тези храмове са отбелязани точно в три реда, а бележките отзад заемат цели десет страници в дребен шрифт. *А те всъщност нямат никакво отношение към особеностите в архитектурата на "Св. Герман"* [курсив мой - А. Ч.].

Цитирането на посочените примери е необходимо на Чилингиров, за да подложи на убийствена критика

техните досегашни изследвачи. Те "се разглеждат от техните изследователи не сред естествената им културна среда, а изолирано, което води до груби грешки." На с. 185 по повод също нямаше нищо общо със "Св. Герман" храмове, се констатира, че у нас, и по-точно в районите от Охридската патриархия, намиращи се в сегашните предели, не са правени никакви археологически разкопки на разрушените паметници. А когато са правени, то те са извършвани твърде неквалифицирано. Ще отбележа, че става дума за такива археолози като Ст. Ваклинов, В. Иванова Мавродинова, Кр. Миятев, Н. Мавродинов. В бележките на цели страници тези учени са критикувани, като Чилингиров предлага и *утвърждава* своето мнение.

Читателят потъва в огромно количество литература, разнообразни спорове относно хронология и архитектурни особености на различни църкви, исторически факти от различни епохи. В повечето случаи това се прави съвсем самоцелно и *няма нищо общо с темата*, Така например е всеизвестно, че църквата "Св. София" в София е куполна базилика от VI в., абсолютно различна по хронология и план от "Св. Герман". Това не пречи на Чилингиров да отдели цели четири страници бележки в дребен шрифт, спорейки с Б. Филов, Ст. Бояджиев и др. по въпроси на архитектурата, подовите мозайки, хронологията. Между другото, дискусиата се води по споменатия свадлив и некоректен начин - Филов унищожава мозайки безсмислено, Бояджиев си измисля несъществуващи неща. Естествено на всичко това има коректив и то е студията на Чилингиров, излязла в Рим през 1999 г.

Мисля, че приведените примери са напълно достатъчни, макар да могат да се посочат *още стотици* такива. В крайна сметка читателят не знае какво трябва да гледа - сравнително малкото разсъждения относно "Св. Герман" в основния текст или най-разнообразните разсъждения върху проблемите на православната архитектура, философия, изкуство, както и историята на Балканите през Средновековието.

А точно върху редкия план на "Св. Герман" има какво да се каже. Чилингиров правилно акцентира на рядката преходна конструкция между базиликата и апогея на източнохристиянската архитектура - кръстокуполната църква. Този тип храмове са характерни за втората половина на IX - самата начална на XI в. Те се появяват в обстановката на победилото иконопочитане на събора в 843 г. и на масовото приемане на нови народи (българи, сърби, руси) в лоното на оформящото се православие. Интересен момент е тяхното преобладаване в провинциална среда и почти пълната липса на такива сгради в Константинопол (с изключение на Атик-джами и Календер-джами) [*чиито ктитори са от българската царска династия, а строителната им техника е както на българските паметници и няма нищо общо със строителната техника на останалите цариградски паметници, т. е. те са строени от същите български придворни майстори, построили църквите в България и преселили се заедно с царския двор във Византия - това доказвам на цели три страници с най-сложни изследвания за генеалогията на дарителите - м. б. ]*

Това даде основание още Г. Мийе да открие т. нар. "провинциален" тип византийски църкви. *Концентрацията на подобни храмове на територията на Северна Гърция и Епир* пък даде основания на някои учени от южната ни съседка да ги нарече "гръцки" типове. *Ас. Чилингиров решително се противопоставя в свойствен си агресивен стил и отдава тази пристрастия на националното противопоставяне.*

Лично аз смятам, че в изследванията на гръцките архитекти и археолози от по-новото поколение като Н. Муцопулос, Г. Веленис, П. Вокотопулос вече се появява *голяма доза обективност и безпристрастност*, която може би липсваше у по-старото поколение (Ст. Пелеканидис, Г. Сотприу и др.) *Просто действително повечето от публикуваните паметници се намират на територията на континентална Гърция и островите.* Ето, че постепенно се прибавят и находки от други области - в Албания, Македония. Очертават се и доста паметници и от днешната територия на България - "Св. Йоан Кръстител" в Несебър католикона на Земенския манастир. В момента въвеждам в научно обръщение две новооткрити църкви в Източните Родопи, датирани в IX-X в. Всичко това определено създава нова топография на преходния тип църкви, но *тя в никакъв случай не е свързана с някаква народност, било то гръцка или българска.*

Четвъртата глава е посветена на стенописите на църквата "Св. Герман". От ранната живопис е оцеляло твърде малко. Чилингиров отново се противопоставя на гръцките учени, датирани я в XI в., като предлага X в. Известно е, че разликата в стиловете през този кратък хронологически отрязък е твърде малка, за да могат да се направят категорични заключения (подобен спор аз имам с Л. Мавродинова относно най-ранния стенописен образ от Велики Преслав). Що се отнася за късната живопис от 1745 г. в храма "Св. Герман", мисля, че там фактите са поднесени добре.

В заключение искам да кажа, че предлаганата монография има място в изданията на Македонския научен институт. В нея очевидно е хвърлен огромен и дългогодишен труд, който може да е от полза за изследователите в България и чужбина. Същевременно обаче лично ме дразни менторския тон, желанието да се покаже непременно колко много знае авторът, претърпяването с излишна информация, водещо до композиционен дисбаланс в монографията.

София, 2 април 2001

Н. Овчаров